

Karâfi'nin Vaz' Teorisi ve Mahallî'nin Eleştirileri: Fıkıh Usulünde Kavramsal Bir Tartışma

Al-Qaraḥī's Theory of Waḍ' and al-Mahallī's Criticisms: A Conceptual Debate in Uṣūl al-Fiqh

Şeyma YEŞİLYAYLA

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami Asst. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, Türkiye
s.yesilyayla@alparslan.edu.tr Orcid: 0000-0001-6362-8637

Atıf/Cite:

Yeşilyayla, Şeyma. "Karâfi'nin Vaz' Teorisi ve Mahallî'nin Eleştirileri: Fıkıh Usulünde Kavramsal Bir Tartışma". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2025), 140-157.
<https://doi.org/10.20486/imad.163775>

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru Tarihi / Received: 11.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 09.04.2025

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Öz

Bu çalışma, Karâfî'nin (öl. 684/1285) vaz' anlayışını ve buna yönelik Maḥallî'nin (öl. 864/1459) eleştirilerini ele alarak, her iki âlimin fıkıh usulü ve dil anlayışına katkılarını tahlil etmektedir. Karâfî, lafızların anlam kazanma sürecini lugavî, örfî ve şer'î vaz' çerçevesinde değerlendirmiş ve bu tasnifle klasik fıkıh usulü anlayışından ayrılan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Lugavî vaz'ı kasıtlı bir tahsis olarak gören Karâfî, örfî vaz'ı toplumun müşterek kullanımıyla belirlenen anlamlar, şer'î vaz'ı ise ilahî beyan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tayin ettiği lafızlarla ilişkilendirmiştir. Karâfî'nin bu tasnifi, lafızların anlam kazanım sürecini yalnızca dilsel bir çerçevede değil, aynı zamanda toplumsal ve dinî bir bağlam içinde değerlendiren bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Maḥallî ise şer'î ve lugavî vaz' arasında mahiyet farkı bulunmadığını, her ikisinin de bilinçli bir tayin sonucu oluştuğunu savunarak Karâfî'yi eleştirmiştir. Bu çerçevede çalışma, vaz' kavramının kasıt temelli bir değerlendirmeye tâbi tutulup tutulamayacağı meselesine odaklanmaktadır. Elde edilen bulgular, Karâfî'nin vaz' teorisinin, hakikat tasnifiyle belirli açılardan ilişkilendirilebilmekle birlikte lugavî vaz'ı doğrudan kasıtlı bir tahsisle örfî ve şer'î vaz'ı ise kullanım sıklığıyla açıklaması bakımından fıkıh usulü literatürüne özgün bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Vaz', Şer'î Hitâb, Karâfî, Maḥallî.

Abstract

This study examines Karâfî's (d. 684/1285) conception of waḍ' and the criticisms directed at it by Maḥallî (d. 864/1459), analyzing their contributions to the fields of uṣūl al-fiqh and linguistic thought. Karâfî classified the process by which words acquire meaning into three categories: lughawî waḍ', 'urfî waḍ', and shar'î waḍ'. With this categorization, he introduced an approach that diverged from classical uṣūl al-fiqh understandings. According to Karâfî, lughawî waḍ' refers to the intentional assignment of a word to a specific meaning, while 'urfî waḍ' denotes meanings shaped by common societal usage. Shar'î waḍ', on the other hand, pertains to meanings designated through divine revelation or specified by the Prophet Muḥammad (peace and blessings be upon him). Karâfî's classification presents a holistic perspective that considers the process of meaning acquisition not only from a linguistic standpoint but also within social and religious contexts. Maḥallî, however, criticized Karâfî's distinction, arguing that there is no essential difference between shar'î waḍ' and lughawî waḍ', since both are ultimately the result of a deliberate act of designation. This study, therefore, focuses on whether the concept of waḍ' should be evaluated within a framework centered on intentional assignment. The findings indicate that although Karâfî's theory of designation can, in certain aspects, be associated with the classification of ḥaqīqah, his approach presents a unique contribution to the field of uṣūl al-fiqh by explaining linguistic designation (waḍ') as a deliberate specification, while interpreting customary and shar'î designation in relation to frequency of usage.

Keywords: Islamic Law, Uṣūl al-Fiqh, Waḍ', Shar'î Discourse, al-Qarâfî, al-Maḥallî.

Giriş

Fıkıh usulü bağlamında lafızların anlam kazanma süreci, klasik dönemden itibaren dilbilim ve hukuk teorisi açısından temel meselelerden biri olarak ele alınmıştır. Lafızların delâlet ilişkilerini belirleyen unsurlardan birisi olan vaz' teorisi, bu sürecin teorik çerçevesini oluşturmuş ve dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, şer'î hitâbın anlaşılmasında nasıl bir rol oynadığı sorusuna cevap aramıştır. Usul âlimleri, vaz'ı, lafız-mâna irtibatının belirlenmesi açısından kritik bir unsur olarak değerlendiren

miş ve bu bağlamda farklı kategoriler üzerinden çeşitli sınıflandırmalar yapmışlardır.¹

Vaz' teorisi, yalnızca lafız ve anlam arasındaki ilişkiyi açıklamakla kalmayıp, aynı zamanda fıkıh usulünün dil ve anlam boyutuna dair kapsamlı bir çerçeve sunmakta ve İslami ilimlerde metinlerin anlaşılması açısından temel bir konumda yer almaktadır. Zira lafızların vaz' keyfiyetinin belirlenmesi, nasların yorumlanması ve bunlardan hüküm istinbâtı süreçlerinde doğrudan belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, âm, hâs, müşterek, emir, nehiy, hakikat ve mecaz gibi kavramlar, vaz' teorisinin yalnızca teorik bir bahis olmadığını, bilakis fikhî hükümlerin dayandığı metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasında zarurî bir işleve sahip bulunduğunu göstermektedir. Nitekim usul âlimleri, vaz' kavramının mahiyetini ve lafızların delâletini tespit etmeyi, şer'î hükümlerin istinbâtı açısından en temel meselelerden biri olarak ele almışlardır. Bu doğrultuda lafızların anlam değişimleri ve bu değişimlere getirilen sınırlamalar, yalnızca dilsel bir bahis olarak değil, aynı zamanda fikhî içtihat süreçlerinin sıhhatini temin eden esaslardan biri olarak değerlendirilmiş ve vaz' teorisinin İslami ilimler içindeki merkezi konumunu teyit eden unsurlar arasında yer almıştır.²

Şer'î hitâbın ilahî menşei, vahyin Arap diliyle inzal edilmesi ve bu dilin kendine has anlam ilişkileri, usul âlimlerinin vaz' teorisini ele alış biçimlerinde belirleyici bir referans noktası olmuştur. Zira lafızların delâlet çerçevesini tayin etmede, Arapça'nın kuralları ve kullanım örnekleri esas alınmış, bu doğrultuda şer'î hükümlerin dayandığı lafızların anlam sahası titizlikle incelenmiştir. Bu bağlamda, usul âlimleri, lafızların anlam yüklenme süreçlerini ve bu süreçlerin hüküm istinbâtına etkisini sistematik bir şekilde ele almış, vaz' kavramının mahiyetini, kapsamını ve işlevini belirlemeye yönelik tartışmalar yürütmüşlerdir. Lafzın bir anlama delâletini sağlayan unsurlar, bu delâletin

¹ Ebû Zeyd b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 34, 94, 97; Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ marifeti'l-usûl (Tahrîcu Ehâdisu Usûli'l-Pezdevî ile)*, nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi (Karaçi, ty.), 5-6; Ebû Bekir Şemsül-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 1/124; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr (Şerhu Nurü'l-envâr 'ale'l-Menâr ile)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/23-25; Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî es-Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh fi usûli'l-Fikh (Şerhu't-Telvîh ile)*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 1/47, 54-55; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*, thk. Taha Câbir Feyyâz el-'Ulvânî (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/175, 181, 193, 197; Seyfüddin Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzak 'Afîfî (Riyad: Darü's-Samî'î, 2003), 1/31, 34, 36, 44-45; İbrahim Özdemir, *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 149-177.

² bk. Davut İltaş, *Fıkıh Usûlünde Mütetekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 131-133, 401-402; Osman Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usûlü İlişkisi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 40-43; Selma Çakmak, *Fıkıh Usûlünde Lafızların Kesinliği Problemi* (İstanbul: Timaş Akademi, 2022), 54-61, 167-171.

sınırları ve değişkenlik arz eden yönleri, fıkıh usulü içerisinde vaz' teorisinin merkezi konularından biri olarak ele alınmış; böylece nasların sıhhatli bir şekilde anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik esaslar belirlenmiştir.

Bu teorik çerçevede, Mâlikî fakihî Karâfî, vaz' kavramına yönelik özgün bir tasnif ortaya koyarak lugavî, örfî ve şer'î vaz' ayrımı yapmıştır. Karâfî'den önceki usul literatüründe doğrudan vaz'a dair müstakil bir tasnif bulunmamakla birlikte lafzın isti'mâli/kullanımı açısından yapılan taksimat içerisinde ele alınan hakikat bahsi, "lugavî, örfî ve şer'î" şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutulmuştur. Nitekim klasik yaklaşımda lugavî hakikat, lafzın ilk olarak vazedildiği mânada kullanılmasını ifade etmekte ve bu vaz'ın dil ehli tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Örfî hakikat, bir lafzın zaman içerisinde örfte kazandığı özel anlamı ifade ederken, şer'î hakikat ise lafzın dinî bir bağlamda kazandığı özel anlamı ihtiva etmektedir. Karâfî'nin vaz'a dair gerçekleştirdiği bu ayrımı, kendisinden önceki âlimlerin hakikat tasnifleriyle eşleştirmek mümkündür. Ancak Karâfî, klasik anlayıştan farklı olarak vaz'ı kasıtlı bir belirleme süreci olarak görmüş ve lugavî vaz'ın bilinçli bir tahsise dayanması gerektiğini savunarak meseleyi daha sistematik bir çerçeveye oturtmuştur. Onun yaklaşımında, örfî vaz', toplumun müşterek kullanımıyla şekillenirken, şer'î vaz' ise doğrudan Şâri'in belirlediği anlamları içermektedir. Karâfî'nin bu yaklaşımı, fıkıh usulü açısından klasik kabullere özgün bir perspektif sunmuş, ancak aynı zamanda birtakım eleştirilere de konu olmuştur. Ona yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, Şâfiî fakihî Mahallî tarafından ileri sürülmüştür. Mahallî³, şer'î vaz' ile lugavî vaz' arasında mahiyet farkı bulunmadığını savunarak, vaz'ın kasıt temelli bir çerçevede ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, lafızların anlam kazanması, Şâri'in iradesine dayalı olsa da bu süreç lugavî vaz'dan bağımsız bir mekanizmaya sahip değildir. Bu eleştiri, lafızların anlam kazanım sürecinde ilahî irade ile beşerî katkının rolü üzerine derinlikli bir tartışmayı gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda çalışma, fıkıh usulü literatüründe vaz' kavramına dair yapılan tanımları kısaca ele aldıktan sonra Karâfî'nin vaz' anlayışını ve onun lugavî, örfî ve şer'î vaz' ayrımını incelemektedir. Ardından Mahallî'nin, Karâfî'nin vaz' anlayışına yönelttiği eleştiriler değerlendirilerek lafız-mâna ilişkisine dair ortaya çıkan metodolojik farklılık-

³ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Mahallî (791-864/1389-1459), Kahire'de doğmuş ve burada yaşamıştır. Dönemin önde gelen âlimlerinden fıkıh, usûl, tefsir ve kelâm dersleri almış, özellikle Şâfiî fıkıhında önemli bir otorite hâline gelmiştir. Berkükiye ve Müeyyediyye medreselerinde ders vermiştir. Eserleri kısa, özlü ve anlaşılır üslubuyla tanınır. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1967), 1/443-444; Şükrü Arslan, "Mahallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/326-327; Osman Bitkay, *Celâleddin el-Mahallî ve El-Bedrü't Tâli' Adlı Eseri* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 14-34.

lar analiz edilmektedir. Böylece çalışma, bu iki âlimin görüşleri ekseninde vaz' anlayışının fıkıh usulü düşüncesindeki konumunu ve anlam sahasını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Vaz' Kavramının Tanımı

İslami ilimler içerisinde önemli bir kavram olan vaz', sözlük anlamı itibariyle "bir şeyi bir yere koymak" şeklinde tanımlanır.⁴ Bu kelimenin mecazî olarak "bir konuda karşılıklı anlaşmak" veya "ortak bir karar almak" mânasında da kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵ Fıkıh usulü literatüründe vaz' kavramı, farklı ifadelerle tanımlanmış olsa da bu tanımlar arasında belirgin ortak noktalar bulunmaktadır. Bu bağlamda, vaz' kavramının öne çıkan tanımlarının tahlil edilmesi, fıkıh usulündeki teorik çerçevenin kavranması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Söz konusu tanımlar, dil ile anlam arasındaki ilişkinin mahiyetini ortaya koymakta ve fıkıh usulü kaidelerinin anlaşılmasına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Fıkıh usulü âlimleri vaz' kavramını genellikle lafız-anlam-hüküm ilişkisi çerçevesinde ele almışlardır. Bu noktada Abdülaziz el-Buhârî (öl. 730/1330), Teftâzânî (öl. 792/1390), İbn Emîru Hâc (öl. 879/1474) ve Bahrülululum el-Leknevî (öl. 1225/1810) vaz'ı, "bir lafzın belirli bir anlam için tahsis edilmesi" veya "lafzın belirli bir mâna karşılığında tayin edilmesi"⁶ şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlar, lafız ve mâna arasındaki irtibatın bilinçli bir irade ve kasıt çerçevesinde tesis edildiğine işaret etmektedir. Nitekim usul âlimlerinin büyük çoğunluğu, lafızların vaz' yoluyla anlam kazandığını kabul etmiş, lafız ile mâna arasında tabîî bir bağ bulunduğunu ileri süren görüş ise şâzz bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.⁷ Bu itibarla vaz' meselesinde asıl tartışma, lafızların belirli anlamlara tahsisi sürecinin mahiyeti, bu tahsisin beşerî mi yoksa ilahî bir iradeye mi dayandığı ve lafzın mâna ile ilişkisinin hangi esaslara göre belirlendiği hususları etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla dilin teşekkül sürecinde vaz'ın merkezî bir rol oynadığı

⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Beyrut: Daru Sâder, ts.), "v-ğ-'a", 8/396.

⁵ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, ed. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/341.

⁶ Abdulaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûl-i Fahrî'l-İslam el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/49; Sadüddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh*, thk. Zekerîya Umeyrât (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/123; Şemsüddîn el-Halebî İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/68; Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn es-Sihâlevî el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât bi-şerhi Müselleminü's-sübût* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/169.

⁷ bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 1/181-192; Abdullah Yıldırım, "Vaz' İlmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 440; Şeyma Yeşilyayla, *Dilin Vaz'ı ve İçtihatlarına Etkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 76-90.

kabul edilmekle birlikte, bu sürecin keyfiyeti ve dayandığı esaslara dair farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur.

Tâcüddîn es-Sübki (öl. 771/1370) ise vaz' terimini, "Birincisi söylendiğinde ikincisinin anlaşılacağı şekilde bir şeyin başka bir şeyle tahsis edilmesidir." şeklinde tanımlamıştır. Sübki bu tanımlı, vaz'ın temel işlevine işaret eden isabetli bir tanım olarak değerlendirmiştir.⁸ Ancak bu tanımda mutlak bir tahsis vurgulansa da usul âlimlerinin ıstılahında vaz' meselesi, yalnızca lafızlarla sınırlı tutulmuş ve lafızlar arasındaki ilişkilerle doğrudan irtibatlandırılmıştır. Lugavî mevzular (lafızlar), belirli bir anlam için vaz edilmiş her lafzı kapsar. Ancak lafız dışındaki unsurlar, örneğin işaretler bu kapsam dışında kalır. Lafız kavramı ise müfredleri (tekil) ve altı türden oluşan mürekkep lafızları içine alır. Bunlar ise isnâdî, vasfî, izâfî, adedî, mezcî ve savtî (ses) lafızlardır.⁹ Bu tasnif, vaz'ın yalnızca tekil lafızlarla değil, cümle yapıları ve dilin genel kurgusu ile de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Yukarıda zikredilen tanımların ortak noktası, vaz' sürecinin dilin teşekkülündeki düzenleyici rolünü ortaya koymasıdır. Fıkıh usulü açısından ele alındığında vaz' kavramı, lafızların anlamla olan bağını bilinçli ve iradî bir süreç olarak tanımlamakta ve böylece dilin rastlantısal bir olgu olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, hakikat-mecaz ilişkisi, lafızların anlam dünyasının nasıl şekillendiğine dair önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Ayrıca usul âlimlerinin vaz' meselesine yaklaşımı, şer'î delâletleri tespit etme sürecinde vaz'ın nasıl bir işlev üstlendiğini de belirgin hale getirmektedir.

Özellikle lafızların delâlet çeşitleri incelendiğinde vaz'î delâletin özel bir kategori olarak ele alındığı görülmektedir. Zira fıkıh usulü açısından şer'î hükmün temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet, lafızlardan müteşekkil olup bu lafızların anlamlarının tespiti, usulî bir zorunluluk arz etmektedir. Bu noktada, lafızların anlam kazanım süreci, aklî delâlet ile vaz'î delâlet arasındaki fark çerçevesinde değerlendirilmiş, lafızların anlamına delâleti doğrudan vaz'î delâlet kapsamında ele alınmıştır.¹⁰ Böylelikle lafızların anlam dünyasını şekillendiren esas unsurun, vaz' süreci olduğu vurgulanmış; aklî delâletin ise doğrudan lafızla kurulan irtibata değil, akıl yürütme yoluyla ulaşılan sonuçlara dayandığı ifade edilmiştir. Bu durum, fıkıh usulü düşüncesinde vaz'ın bağlayıcı bir metodolojik ilke olarak benimsenmesini ve lafız-mâna ilişkisinin sistematik bir çerçevede ele alınmasını sağlamaktadır.

⁸ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübki, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 1/192.

⁹ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 1/92; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, thk. Ebu Hafs Sami b. el-Arabi (Riyad: Darü'l-Fazîle, 2000), 1/104; Süfyân Şâyide, "el-Vaz' ve Aksâmuhu mine'l-Manzûri'l-dusûlî fî Dav'i Mukârebeti'l-Karâfî", *Mecelletü't-Ta'lîmiyye* 7/2 (2017), 37.

¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fikh*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenîd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1/204-205.

Vaz' olgusu, fıkıh usulünde lafızların anlam kazanma sürecini açıklayan temel unsurlardan biridir. Usul âlimleri, vaz'ı lafzın belirli bir anlama tahsis edilmesi ve bu anlamın lafızla özdeşleştirilmesi süreci olarak ele almışlardır. Bu bağlamda, vaz' kavramının erken dönem usul eserlerinde değil, nispeten daha geç dönemde sistematik olarak tanımlandığı dikkate alındığında Abdülaziz el-Buhârî, Teftâzânî, İbn Emîru Hâc ve Leknevî'nin tanımları lafız ve mâna arasındaki ilişkiyi vurgularken, Sübkî ve Şevkânî'nin tanımları vaz'ın işlevsel yönüne odaklanmaktadır. Öte yandan usulcülerin anlayışından vaz'ın yalnızca müfred lafızlarla değil, mürekkep ifadelerle de irtibatlı olduğunu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, vaz' kavramının fıkıh usulü içerisindeki yeri hem dilin teşekkül süreci hem de fikhî hükümlerin lafızlar yoluyla tespit edilmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bu kavramın usulî çerçevede ele alınışı, dil ile şer'î hükümlerin ilişkisini anlamada güçlü bir teorik zemin sunmaktadır.

2. Karâfî'nin Vaz' Anlayışı

Fıkıh usulünde vaz' kavramı, lafızların belirli anlamlara tahsis edilmesi sürecini ifade eden temel bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bir önceki bölümde de vurgulandığı üzere usul âlimleri vaz' kavramını genellikle lafız-anlam ilişkisi çerçevesinde incelemiş ve bu sürecin bilinçli bir irade neticesinde gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Vaz'ın, dilin teşekkülü ve şer'î hükümlerin tespiti açısından oynadığı merkezi rol göz önüne alındığında bu kavramın usul âlimleri tarafından nasıl tanımlandığı ve hangi esaslar çerçevesinde ele alındığı büyük bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede, Karâfî'nin vaz' anlayışı, klasik tanımlara getirdiği özgün yaklaşım nedeniyle dikkat çekmektedir.

Karâfî, vaz' kavramının ulemâ nezdindeki kullanımının üç temel anlam çerçevesinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir:

2. 1. Lügavî Vaz': Bir lafzın, belirli bir anlamın delili olarak belirlenmesidir. Örneğin bir çocuğa "Zeyd" isminin verilmesi bu kapsamda değerlendirilebilir.¹¹ Dillerin vaz'ı da bu bağlamda ele alınmaktadır.¹² Lügavî vaz' olarak nitelendirilebilecek bu tanım, lafzın anlam belirleme sürecinde asıl bir tayin işlevi üstlendiğine ve bu sürecin bilinçli bir irade sonucunda gerçekleştiğine vurgu yapmaktadır.

2. 2. Galabetü'l-isti'mâl: Bir lafzın belirli bir anlamda sıkça kullanılmasının (galabetü'l-isti'mâl) neticesinde o anlamın diğer anlamlara üstünlük kazanarak daha yay-

¹¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995), 2/569; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fî ihtisâri'l-Mahsûl fî'l-usûl*, haz. Mektebül-Buhûs ve'd-Dirâsât (Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004), 24.

¹² Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/569; Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 57.

gın ve meşhur hale gelmesidir. Bu kullanım tarzı, şer'î ve örfî hakikatlerin vaz'ını ifade etmektedir. Karâfî, burada şer'î terimlerin bilinçli bir mutabakat sonucu belirlenmediğine dikkat çekmektedir. Zira şeriatın taşıyıcıları bir araya gelerek belirli terimlerin vaz'ına dair karar almamışlardır. Örneğin, “العكس”, “القلب”, “النقص” gibi terimler ile ibadetlere dair kavramlar üzerinde böyle bir mutabakat gerçekleşmemiştir. Ancak “salât” terimi, belirli fiil ve sözlerden oluşan özel bir ibadet; “itikâf” özel bir bekleyiş; “muvâlât” ve “tertîb” ise taharetle ilgili iki belirgin vasfı ifade edecek şekilde yerleşmiştir. Aynı durum, örfî hakikatlerde de gözlemlenmektedir. Örf ehli “dâbbe” lafzını yalnızca belirli hayvan türleri, örneğin at veya eşek için kullanma konusunda ortak bir karar almamışlardır. Ancak bu lafız, yaygın bir biçimde bu anlamlarda kullanılınca diğer anlamları terk edilmiş ve zamanla bu özel anlamlarla özdeşleşmiştir. İşte bu durum, şer'î ve örfî hakikatlerdeki vaz' anlayışının temelini teşkil etmektedir.¹³

Bir lafzın bir anlamda sıklıkla kullanılması sebebiyle bu anlamın diğer anlamlara üstün gelerek zihinlerde ilk hatırlanan ve en yaygın anlam haline gelmesi kastedilmektedir. Bu durumda lafız, aslî anlamından başka bir anlamda kullanılmaz; ancak bir karine vasıtasıyla o anlamdan başka bir anlama hamledilebilir. Bu durum, dilsel hakikat ile mecaz arasındaki ilişkiyi andırmaktadır. Bu bağlamda, nakledilen terimlerin örfî ve şer'î hakikatler olduğu, ancak dil açısından mecaz olarak değerlendirilebileceği ifade edilebilir. Örneğin, “dâbbe” lafzı, lugavî hakikatte “hareket eden her varlık” anlamına gelirken, Mısır'da “eşek” ve Irak'ta ise “at” anlamında kullanılmak suretiyle belirli anlamlara nakledilmiştir. Bu lafzın bu iki anlam dışında farklı bir anlamda anlaşılması, ancak başka bir karinenin bulunması ile mümkün hale gelebilmektedir.¹⁴

Örfün “has” olarak nitelendirilmesi, belirli gruplar ve topluluklarla sınırlı kalmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, “mütellimîn” veya “nahivciler” gibi uzmanlık gruplarının kullandığı terimler (cevher, araz, fiil, fâil vb.), bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte “dâbbe” lafzı gibi bazı terimler hem bu uzmanlık grupları hem de halk arasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu tür kullanımların bir bölge veya toplumun tamamında yaygın olması gerekmez. Nitekim Mısır'ın güneyi ile kuzeyi arasında dahi bu tür anlamsal farklılaşmalar gözlemlenebilir. Ancak her bölge kendi içinde, o bölge halkı tarafından ortak bir anlamda kullanabilmektedir.¹⁵ Karâfî, bu örnekler üzerinden genel örfî vaz'ın bilimsel disiplinler içerisindeki kullanımını açıklamakta ve belirli bir uzmanlık alanına özgü terimlerin nasıl farklı anlamlar kazandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, disiplinlere özgü terminolojilerin vaz'ı ve anlam evrimi açısından önemli bir olguyu temsil etmektedir.

¹³ Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/569; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 24.

¹⁴ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 24-25.

¹⁵ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 25.

Bir kimsenin “Bir aslan gördüm.” ifadesinde geçen aslan lafzıyla “yırtıcı hayvan”ı kastetmesi durumunda, bu kullanım hakikat kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak “cesur bir adam”ın kastedilmesi hâlinde bu kullanım, mecaz olarak nitelendirilir. Her iki durumda da lafzın bir kullanımı söz konusudur. Mecazın söz konusu olabilmesi için lafız ile kastedilen anlam arasında bir alakanın bulunması şarttır. Zira bu alaka mevcut değilse, bu durum mecaz değil, bir nakil olur. Örneğin, bir çocuğa “Ca’fer” isminin verilmesi, mecaz değil bir nakil olarak kabul edilir. Çünkü çocuk ile “küçük nehir” anlamına gelen “Ca’fer” arasında bir ilişki bulunmamaktadır; oysa bu lafzın dildeki asıl anlamı “küçük nehir”dir.¹⁶

2. 3. Bir kez kullanım: Bir lafzın, bir kez dahi olsa bir anlamda kullanılmasıdır. Bu durum, âlimlerin “mecazda vaz’ın şart olup olmadığı”na dair tartışmalarında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda “vaz” kavramıyla kastedilen, Araplar arasında söz konusu mecazî kullanıma dair en az bir defa da olsa açık bir delil veya kullanım örneğinin duyulmuş olması gerekliliğidir. Bu tür bir kullanımın bir kez dahi olsa mevcudiyeti, lafzın mecazî anlamda kullanılabilmesi için asgarî bir şart olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bu bağlam dışında bir lafzın yalnızca bir kez kullanılması, genellikle “vaz” olarak adlandırılmamaktadır.¹⁷ Bu çerçevede bir kez kullanılma şartı, dilsel meşruiyetin temini açısından büyük bir ehemmiyet taşımakta olup, lafzın mecazî anlamda kullanılabilmesi için toplumsal kabul ve örfî bir dayanağın asgari düzeyde dahi mevcudiyetinin zaruri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu şart, dilsel keyfiliğin önüne geçmek ve lafız ile mânâ arasındaki ilişkiyi belirli bir çerçeveye oturtmak amacını taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle bu tanım, mecazî delâletin sabitlemesi ve lafızların kullanımı ile anlamlar arasında irtibatın kurulmasında vaz’ın teorik boyutunu açıklığa kavuşturmaktadır. Böylelikle dilde lafızların kullanımına ilişkin anlam ilişkileri daha sağlam bir zemin üzerine oturtulmakta ve dilsel istikrarın korunması hedeflenmektedir.

¹⁶ Karâfi, *Şerhu Tenkîhi’l-fusûl*, 25.

¹⁷ Karâfi, *Nefâisü’l-usûl*, 2/569-570.

Tablo 1: Karâfî'nin Vaz' Taksimatı

Vaz' Türü	Tanım	Örnekler	Açıklama
Lugavî Vaz'	Bir lafzın, belirli bir anlamın delili olarak belirlenmesi.	Bir çocuğa "Zeyd" isminin verilmesi Dillerin vaz'ı.	Lafzın anlamı belirlemede asıl tayin işlevi bulunur. Dilsel tasarrufun bilinçli ve iradî bir sonucu olduğunu gösterir.
Galabetü'l-İsti'mâl	Bir lafzın, belirli bir anlamda sıkça kullanılması sonucu o anlamda meşhur hale gelmesi.	"Salât" → Belirli bir ibadet. "İtikâf" → Özel bir bekleyiş. "Dâbbe" → At, eşek gibi hayvanlar.	Şer'î ve örfî hakikatler bu kapsamda değerlendirilir. Yaygın kullanım sonucu oluşan anlam değişimleri, toplumsal kabule dayanır ve zaman içinde kendiliğinden gelişir.
Bir Kez Kullanım (Mecaz)	Bir lafzın, bir kez dahi olsa bir anlamda kullanılması.	Mecazda vaz'ın şart olduğunu savunanlar: Bir kez dahi o mecazı kullanmanın dilsel meşruiyet için yeterli olması	Lafzın mecazî anlamda kullanılabilmesi için asgari düzeyde toplumsal kabul ve örfî dayanağın varlığına işaret eder. Bu şart, dilsel keyfiliği önlemeyi ve lafız-mâna ilişkisini sınırlandırmayı amaçlar.

Karâfî'nin vaz' anlayışı ile ilgili yaklaşımı, Bedrüddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît* adlı eserinde vaz'ın iki farklı anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Birinci anlam, bir lafzın belirli bir mânaya delâlet etmesi için tayin edilmesidir. Bu duruma, bir kimsenin çocuğuna "Zeyd" ismini vermesi ya da bir topluluğun "duvar" anlamında "جدار" kelimesini kullanması örnek olarak verilebilir. Bu süreç, vâz'ın (dilin kurucusu) zihninde belirli bir mânanın tespit edilmesi ve bu mânayı ifade etmek için uygun bir lafzın seçilmesiyle başlamaktadır. Ardından bu lafız, farklı yollarla başkalarına aktarılır ve söz konusu dili konuşan herkes, herhangi bir karine bulunmadığı durumlarda bu lafzı o mânaya hamletmekle yükümlüdür.¹⁸ Bu yaklaşım, dilin oluşum sürecinde vâz'ın rolüne ve lafız-mâna ilişkisinin nasıl tesis edildiğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır.

İkinci anlam, bir lafzın belirli bir mânada sürekli ve yoğun bir şekilde kullanılması neticesinde bu mânanın lafızla özdeşleşerek konuşma esnasında zihinlerde ilk beliren mânâ haline gelmesidir.¹⁹ Bu durum, hem şer'î örfte hem de umûmî ve hususî örflerde gerçekleşebilir. Şer'î örfte örnek olarak "salât/namaz" lafzının "belirli hareketleri içeren özel bir ibadet"; "savm/oruç" lafzının "belirli bir şekil ve sürede yeme-içmeden uzak durma"; "zekât" lafzının ise "belirli mallardan belirli oranlarda verme" anlamlarında yaygın olarak kullanılması gösterilebilir. Şâri', bu lafızları ilk anlamlarıyla (lugavî hakikat) vazetmemiştir; ancak bu anlamlarda tekrar tekrar kullanarak lafızların bu mânalara

¹⁸ Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslam, 1992), 2/7.

¹⁹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/7.

delâlet etmesini sağlamıştır. Bu süreç neticesinde söz konusu anlamlar, lafızların geçtiği bağlamlarda zihinlerde yerleşik hale gelmiş ve lafızlar, herhangi bir karineye ihtiyaç duyulmaksızın bu mânaları ifade eder duruma ulaşmıştır.²⁰

Umumî örfte ise “dâbbe” kelimesinin dört ayaklı hayvanlar veya belirli bir topluluğa göre at ya da eşek gibi belli bir hayvana atıfta bulunacak şekilde kullanılması, yaygın bir örnektir. Halbuki “dâbbe” kelimesinin lugavî anlamı, dört ayaklılar da dahil olmak üzere, hareket eden her varlığı kapsamaktadır. Bununla birlikte örf ehli, bu kelimeyi yalnızca dört ayaklıları ifade edecek şekilde bilfiil tahsis etmemiştir. Ancak kelimenin bu anlamda yoğun bir şekilde kullanılması, zamanla “dâbbe” lafzının konuşma esnasında zihinlerde öncelikle bu mânayı çağrıştırmaya hale gelmesine sebebiyet vermiştir.²¹

Hususî örf, her bir ilim dalında uzmanların, bazı lafızları lugavî mânalarından farklı anlamlar için kullanmalarını ifade eder. Örneğin, kelimcilerin “cevher” ve “araz” terimlerini, fakihlerin “cem” ve “fark” kavramlarını, cedel ehlinin “kasr”, “nakz” ve “kalb” ifadelerini, nahivcilerin ise “ref”, “nasb” ve “cerr” terimlerini kullanım şekilleri bu kapsamda değerlendirilir. Bu ilim erbabı, söz konusu lafızları bu özel anlamlara özgü bir şekilde doğrudan vazetmemişlerdir. Ancak bu lafızları belirli anlamlarda yoğun bir şekilde kullanmaları neticesinde bu kullanımlar, konuşma esnasında zihinlerde öncelikle bu mânaların anlaşılmasına yol açmıştır. İşte bu durum, şer’î, umumî ve hususî örf-lerde vaz’ kavramının anlamını teşkil etmektedir.²²

Zerkeşî, bazı âlimlerin vaz’ kavramına üçüncü bir anlam daha eklediklerini belirtmekte ve bu anlamın “bir lafzın belirli bir anlamda, sadece bir defa dahi olsa kullanılması” şeklinde tanımlandığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımın “mecazda vaz’ın gerek-
kip gerekmediği” meselesi bağlamında tartışıldığını, bu konuda iki farklı görüşün bulunduğunu zikretmektedir. Zerkeşî, söz konusu görüş ayrılığının temelinde mecazın bir mânada kullanılmış olmasının işitilmesinin şart olup olmadığı sorusunun yer aldığını vurgulamaktadır.²³

²⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/7.

²¹ Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/7.

²² Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/7.

²³ Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/7-8.

Tablo 2: Zerkeşî'nin Vaz' Taksimatı

Vaz' Türü	Tanım	Örnekler	Açıklama
Lügavî Vaz'	Bir lafzın, belirli bir mânaya delâlet etmesi için özel olarak belirlenmesi.	Bir çocuğa "Zeyd" isminin verilmesi; "جدار" kelimesinin "duvar" anlamında kullanılması.	Vâzî (dilin kurucusu), bir mânayı ifade etmek üzere uygun bir lafız belirler ve bu lafzı topluma öğretir. Lafız, zamanla mânayı karinesiz bir şekilde ifade eder hale gelir.
Galabe-tü'l-İsti'mâl	Bir lafzın, belirli bir mânada sıkça kullanılması neticesinde, bu mânayla özdeşleşmesi.	Şer'î Örf: "Salât", "Savm", "Zekât" terimleri. Umumî Örf: "Dâbbe" kelimesinin dört ayaklı hayvanları ifade etmesi. Hususî Örf: "Cevher" ve "Araz" gibi kavramlar.	Şer'î ve örfî hakikatler, yaygın kullanım sonucu yerleşir. Lafızlar, ilk lügavî anlamlarını kaybederek yaygın anlamı karinesiz bir şekilde ifade eder hale gelir.
Bir Kez Kullanım (Mecaz)	Bir lafzın, belirli bir mânada yalnızca bir defa dahi olsa kullanılması.	Mecazda vaz' tartışması: Bir lafzın mecazî anlamda kullanıldığının, Araplardan en az bir defa işitilmesinin gerekliği.	Mecazî kullanımın geçerliliği için lafzın en az bir defa işitilmiş olmasının şart olup olmadığına dair ihtilaf bulunmaktadır. Bu tartışma, mecazın varlık şartlarına dair önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

3. Karâfî'nin Vaz' Anlayışına Yönelik Eleştiriler

Karâfî'nin vaz' kavramına dair yaklaşımı, fıkıh usulü literatüründe tartışmalara konu olmuş ve çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Karâfî, vaz'ı "bir lafzın belirli bir mânayı gösterecek şekilde konulması" şeklinde tanımlamış ve bu tanımları esas itibarıyla lügavî vaz' ile sınırlı tutmuştur. Ancak onun örfî ve şer'î vaz'ı, lafzın belirli bir anlamda kullanılmasının yaygınlaşması ve diğer anlamlara nazaran daha tanınır hale gelmesi bağlamında değerlendirmesi, Celâleddîn el-Mahallî tarafından eleştirilmiştir.

Mahallî, Karâfî'nin bu yaklaşımını şu ifadelerle tenkit etmiştir:

Bir lafzın belirli bir mânayı gösterecek şekilde konulması şeklindeki vaz' tanımı, yalnızca lügavî vaz' için değil, aynı zamanda örfî ve şer'î vaz' için de geçerlidir. Ancak bu, Karâfî'nin görüşünün aksinedir. Zira hem örfî hem de şer'î vaz', bir lafzın belirli bir mânada sıkça kullanılması neticesinde, o mânanın diğer mânalara kıyasla daha meşhur hale gelmesidir. Evet, bu iki vaz' şekli de belirtilen bu sık kullanım ile bilinir. Ancak has örfî vaz', lügavî vaz'ın temelini teşkil eden nakil unsuru ile daha da belirginleşir.²⁴

Mahallî'nin bu eleştirisi, Karâfî'nin örfî ve şer'î vaz'ı tanımlarken isti'mâl (kullanım) ögesine ağırlık vermesine dayalıdır. Mahallî, bu anlayışı şu gerekçelerle reddetmektedir: Vaz', bir lafzın belirli bir mânaya delâlet edecek şekilde tayin edilmesidir.

²⁴ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, *Şerhu'l-Celâl el-Mahallî alâ Cem'il-cevâmî' (Hâşiyetü'l-Attâr ile)* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/346-347.

Buna karşılık isti'mâl ise bir lafzın hakiki anlamının anlaşılmasına hizmet eden bir alamet ve o mânanın bilinir hâle gelmesini sağlayan bir işarettir. Bu bağlamda vaz'dan maksat, lafzın belli bir anlamı ifade etmek üzere tayin edilmesidir. Mahallî'ye göre bu tayin, örf ehlinin "Biliniz ki şu lafız, şu mânayı ifade eder." veya "Biz bu lafzı şu mânaya tahsis ettik." gibi açık beyanlarıyla gerçekleşmek zorunda değildir. Aynı şekilde Şâri'in açık ifadeleriyle bunu belirtmesi şart koşulmaz. Bilakis, örf ehlinin o lafzı belirli bir mânada sıkça kullanmaları veya şeriatta o lafzın aynı anlamda tekrar edilmesi suretiyle bu mânanın Hz. Peygamber tarafından kavranması ve ümmetin de bu anlamı ondan öğrenmesi ile bu tayin gerçekleşir.²⁵ Yukarıda ifade edildiği üzere Karâfî ile Mahallî'nin, şeriat ve örf ehlinin bir araya gelerek "şu lafzı, şu mânaya tahsis ettik." şeklinde bir mutabakat tesis etmelerinin zaruri olmadığı hususunda müttetik oldukları görülmektedir.

Karâfî'nin vaz' anlayışı ve Mahallî'nin buna yönelik eleştirisi, dil felsefesi ve fıkıh usulü açısından önemli bir teorik ayrışmayı yansıtmaktadır. Karâfî, örfî ve şer'î vaz' kavramlarını, bir lafzın belirli bir anlamda sıkça kullanılması neticesinde o anlamın diğer anlamlara nazaran daha yaygın ve sabit hale gelmesi şeklinde tanımlamaktadır. Mahallî ise bu yaklaşımı eleştirerek vaz'ın yalnızca yaygın kullanım (isti'mâl) yoluyla gerçekleşmeyeceğini, bilakis bilinçli ve kasıtlı bir tayin süreci gerektirdiğini savunmaktadır. Ona göre bir lafzın belirli bir anlamı ifade edecek şekilde vazedilmesi, yalnızca zamanla oluşan bir alışkanlık veya kullanımdaki galebeye dayandırılmaz; aksine, lafzın belirli bir anlamı ifade etmesi için bilinçli bir irade ve tayin şarttır. Bu bağlamda Mahallî, Karâfî'nin tanımının, vaz' ile isti'mâl (kullanım) arasındaki farkı yeterince belirgin kılmadığını ve bu iki kavramı birbirine yaklaştırarak vaz'ın mahiyetini tam olarak yansıtmadığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu mesele yalnızca bir terim farklılığı meselesi değil, lafızların anlam kazanma sürecine dair temel bir usûlî tartışmayı ihtiva etmekte olup, lafızların anlamlarının tesisi hususunda vaz' ve isti'mâl arasındaki farkın açık bir surette ortaya konulmasını zaruri kılmaktadır.

Mahallî, vaz'ı, bir lafzın belirli bir anlam için sabitletmesi, yani lafzın anlamla ilişkisinin kasıtlı ve bilinçli bir şekilde tesis edilmesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre isti'mâl ise lafzın hakiki anlamını gösteren bir işaret ve anlamın anlaşılmasına hizmet eden bir alamet (gösterge) konumundadır. Burada Mahallî'nin dikkat çektiği önemli husus, vaz'ın doğrudan bir belirleme ve kasıtlı tayin eylemi olduğu, isti'mâlin ise lafzın anlamının ortaya çıkmasında dolaylı bir rol üstlendiğidir.

Mahallî'ye göre de vaz' sadece örf ehlinin açık bir beyanı ya da Şâri'in açık ifadeleriyle sınırlı değildir. Bilakis, vaz'ın gerçekleşmesi, örf ehlinin bir lafzı belirli bir anlamda tekrarlayan kullanımları ve şeriatta bu lafzın aynı anlamda defalarca kullanılma-

²⁵ Hasen b. Muhammed b. Mahmûd el-Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr alâ Cem'î'l-Cevâmi'* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İmiyye, ts.), 1/346-347.

siyla meydana gelir. Mahallî bu noktada yaygın kullanımın da belirleyici olduğunu vurgulamak suretiyle lafzın mânasının sabitleşmesi için yalnızca kasıtlı beyanların yeterli olmadığına dikkat çekmektedir. Bu tartışma, fıkıh usulü ve dil felsefesi açısından dikkate değer bir epistemolojik katkı sağlamakta; anlamın nasıl oluştuğuna dair kasıtlı tayin ile yaygın kullanım arasındaki dengenin teorik boyutunu ortaya koymaktadır.

Mahallî'nin, Karâfî'nin görüşlerine yönelik eleştirileri dikkate alındığında, Karâfî'nin *Nefâisü'l-usul* adlı eserinde Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) hakikat tanımına dair yaptığı açıklamaların, Mahallî'nin söz konusu eleştirilerine önceden cevap teşkil edebilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Karâfî, Râzî'nin “الحقيقة ما أفيد بها ما وضعت له في أصل الإصحاح/Hakikat, asıl vazedildiği anlamı ifade eden lafızdır.”²⁶ tanımını analiz ederken bu ifadenin hakikati, lafzın bizzat kendisine bağladığını ifade etmektedir. Burada “vazolunduğu” ifadesiyle kastedilen, lafzın kendisidir. Dolayısıyla hakikat, lafzın doğrudan vazedildiği anlamı ifade etmekte olup lafzın isti'mâlini değil, lafzın kendisini merkeze almaktadır.²⁷

Ancak Karâfî, Râzî'nin tanımının devamında yer alan “Hakikat, lafzın asıl anlamında kullanılması için nakledilmiştir.” ifadesinin, hakikati lafzın kullanımı ile ilişkilendirdiğini ve bu ifadenin, tanımın ilk kısmıyla çeliştiğini belirtmektedir. Zira tanımın ilk kısmında hakikat, lafzın kendisi ile tanımlanırken, ikinci kısımda lafzın kullanımına vurgu yapılmakta; bu da iki farklı yaklaşımın aynı tanımda bir araya getirilmesi anlamına gelmektedir.²⁸

Karâfî, bu meseleye Râzî'nin “وقد دخل فيه /Hakikat, lafzın asıl vazedildiği anlamı ifade etmesidir ve bu tanıma lügavî, örfî ve şer'î hakikatler de dahildir.”²⁹ şeklindeki ifadesinin sorunlu görünüşünü belirterek devam etmektedir. Bu bağlamda “ıstılâh” kavramının vaz' ile ilişkili olduğuna işaret eden Karâfî, vaz' kavramının lügavî, örfî ve şer'î anlam boyutlarına değinmektedir.³⁰ Karâfî ardından vaz'ın müşterek (çok anlamlı) bir lafız olduğunu ifade ederek “ıstılâh” kavramının yalnızca lügavî vaz' ile sınırlandırılmasının sorunlu olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu sınırlandırma iki temel problem doğurmaktadır:

1. Eğer “ıstılâh” sadece lügavî vaz'ı ifade ediyorsa bu durumda şer'î ve örfî vaz' bu kapsamın dışında kalacaktır.
2. Eğer “ıstılâh” tüm vaz' türlerini (lügavî, örfî ve şer'î) kapsayacak şekilde anlaşılırsa, bu durumda lafzın tüm anlamlarının aynı anda kullanılmasını gerektirir ki bu,

²⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 1/286.

²⁷ Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/788.

²⁸ Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/788.

²⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 1/286.

³⁰ Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/788-789.

fıkıh usulü açısından ihtilaflı bir meseledir. Faraza böyle bir kullanım doğru kabul edilse bile bu tür bir kullanım mecazî nitelik taşıyacak ve belirsiz (hafî) bir mecaz olarak değerlendirilecektir. Karâfî, bu tür gizli mecazların tanım ve tariflerde yer almasının, kavramsal kesinliği zedeleyeceğini ve tanımların netliğini olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadır.³¹

Karâfî'nin, *Nefâisü'l-usûl* adlı eserindeki bu ifadeler, Mahallî'nin eleştirilerine karşı teorik bir zemin sunmaktadır. Özellikle vaz'ın doğrudan tayin edilmesine dair yaptığı vurgu ve şer'î-örfî ayrımı konularında ortaya koyduğu net ayrımlar, Mahallî'nin eleştirilerini karşılayacak nitelikte argümanlar içermektedir. Bu bağlamda Karâfî'nin görüşleri, Mahallî'nin genişletilmiş lugavî vaz' anlayışına karşı daha sıkı ve dar bir vaz' tanımı savunusu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3: Karâfî ve Mahallî'nin Vaz' Anlayışlarının Karşılaştırılması.

Konu	Karâfî'nin Görüşü	Mahallî'nin Yaklaşımı
Lügavî Vaz' Tanımı	Bir lafzın, belirli bir mânayı gösterecek şekilde konulması.	Aynı şekilde kabul eder.
Örfî ve Şer'î Vaz' Tanımı	Bir lafzın belirli bir mânada sıkça kullanılması ve bu mânanın diğer anlamlara göre daha meşhur hale gelmesi.	Bu tanımı yetersiz bulur. Ona göre vaz', lafzın bir mânaya kasıtlı ve bilinçli olarak sabitlenmesidir.
İsti'mâl (Kullanım)	Lafzın sık kullanımıyla belirli bir anlama sabitlenmesi.	İsti'mâl, lafzın hakiki anlamını gösteren bir işaret ve anlamın anlaşılmasına yardımcı bir alamettir.
Vaz'ın Kasıtlılık Unsuru	Örfî ve şer'î vaz', kasıtlı bir beyanla değil, yaygın kullanım sonucu oluşur.	Vaz', kasıtlı ve bilinçli bir tayin eylemidir. Yaygın kullanım, vaz'ı sabitlemez.
Vaz'ın Gerçekleşme Şekli	Bir lafzın anlamı, sık kullanım sonucu sabitlenir.	Lafzın anlamı, örf ehlinin veya Şâri'in kasıtlı tayiniyle sabitlenir.
Teorik Ayrım	Vaz' ve isti'mâl iç içe değerlendirilmiştir.	Vaz' ve isti'mâl kavramları net bir şekilde ayrılmalıdır.

Karâfî'nin, Râzî'nin hakikat tanımını eleştirirken ortaya koyduğu şu argümanlar, Mahallî'nin eleştirilerine dolaylı bir cevap niteliği taşıyabilir:

1. Lafzın Doğrudan Tayin Edilmesi: Karâfî, lafzın belirli bir anlam için doğrudan tayin edilmesini lugavî vaz' olarak tanımlamakta ve bu bağlamda şer'î ve örfî vaz'ı bu kapsamın dışında tutmaktadır. Ona göre, lugavî vaz', lafzın bizzat kendisinin bir mânaya tahsis edilmesiyle gerçekleşirken, şer'î ve örfî vaz', bu doğrudan tayin sürecinden farklı bir mahiyet taşımaktadır.

³¹ Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/789.

2. Kullanım Yoluyla Sabitlenen Anlam: Şer'î ve örfî vaz', lafzın asıl anlamından uzaklaşarak, yaygın kullanım neticesinde yeni bir anlam kazanmasını ifade eder. Bu süreç, doğrudan vaz' eylemi olarak değil, zamanla gelişen ve kullanım yoluyla sabitlenen bir anlam değişimi olarak değerlendirilir. Karâfî, bu tür anlam sabitlemelerinin, lugavî vaz'ın doğrudan tayin edici niteliğinden farklı olduğunu vurgulamaktadır.

3. Tanımların Belirsizlikten Arındırılması: Karâfî, tanımların netliğini korumak amacıyla hafî mecaz ve anlam kaymalarını önlemeye yönelik bir yaklaşım benimsemektedir. Ona göre, lugavî vaz' ile şer'î vaz' arasındaki ayrımın belirsizleşmesi, kavramsal kesinliği zedeleyebilir ve tanımların anlaşılabilirliğini olumsuz etkileyebilir. Mahallî'nin yaklaşımında ise bu ayrımın net bir şekilde ortaya konulmaması, lugavî vaz' ile şer'î vaz' arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açmaktadır.

Karâfî'nin bu argümanları, vaz' kavramının mahiyetine dair teorik bir netlik sağlamayı amaçlamakta ve Mahallî'nin eleştirilerine karşı dolaylı bir cevap niteliği taşımaktadır. Özellikle lugavî vaz'ın doğrudan tayin edici niteliği ile şer'î ve örfî vaz'ın kullanım yoluyla gelişen anlam sabitlemesi arasındaki ayrım, dil ve fıkıh usulü açısından önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu tartışma, lafız-mâna ilişkisinin nasıl tesis edildiği ve vaz'ın dilin oluşumundaki rolüne dair derinlemesine bir analiz imkânı sağlamaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Karâfî'nin vaz' anlayışını ve Mahallî'nin bu anlayışa yönelttiği eleştirileri merkeze alarak, vaz' kavramının fıkıh usulü açısından taşıdığı teorik ve metodolojik boyutları ele almıştır. Karâfî, lafızların anlam kazanma sürecini yalnızca dilsel bir mesele olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve dinî bağlamlarla ilişkili çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirmektedir. Onun "lugavî vaz', galabetü'l-isti'mâl (örfî-şer'î vaz') ve lafzın en az bir defa belirli bir mânada kullanılması" şeklindeki üçlü taksimi, klasik usulde dağınık halde bulunan yaklaşımları sistematik bir çerçevede birleştirmesi bakımından dikkate değerdir. Bu yaklaşım, lafzın anlam kazanmasında yalnızca kasıtlı bir kurucu iradenin değil, aynı zamanda kullanımın ve bağlamın da belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Mahallî ise bu taksime eleştirel yaklaşmakta; şer'î ve lugavî vaz' arasında mahiyet farkı bulunmadığını, her iki vaz' türünün de bilinçli bir tayin neticesinde gerçekleştiğini savunmaktadır. Ona göre, ilahî beyan ile beşerî dil arasında bu bağlamda belirgin bir ayrım yapmak, vaz'ın temel doğasına aykırıdır. Bu itibarla Mahallî'nin tenkitleri, dilin teşekkül sürecinde kasıt ve iradenin konumunu tartışmaya açmakta; anlamın oluşumunda kullanım ve bağlamın mı yoksa yalnızca kasdî iradenin mi tayin edici olduğu meselesini gündeme getirmektedir.

Sonuç olarak, Karâfî'nin vaz' teorisi, fıkıh usulü ve dilbilim arasında kurduğu di-

siplinlerarası irtibat sayesinde klasik usul anlayışına önemli bir açılım getirmektedir. Onun vaz' tasnifi, yalnızca teorik bir kategorileştirme çabası olmayıp, aynı zamanda lafızların anlam kazanım sürecine dair usûlî düşünceye müstakil bir katkı niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede yapılan analizlerin, hem fıkıh usulü literatüründe vaz' kavramının daha sağlam temellere oturtulmasına hem de lafız-mâna ilişkisine dair derinlikli tartışmalara zemin hazırlayacağı kanaati hâsıl olmaktadır.

Kaynakça

- Âmidî, Seyfüddin Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzak 'Afîfî. Riyad: Darü's-Samî'î, 2003.
- Arslan, Şükrü. "Mahallî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/326-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd. *Hâşiyetü'l-Attâr alâ Cem'i'l-Cevâmi'*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fıkıh*. thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenîd. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı., 1998.
- Bitkay, Osman. *Celâleddin el-Mahallî ve El-Bedrî't Tâli' Adlı Eseri*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an usûl-i Fahri'l-İslam el-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 4 Cilt. Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- Çakmak, Selma. *Fıkıh Usûlünde Lafızların Kesinliği Problemi*. İstanbul: Timaş Akademi, 2022.
- Debûsî, Ebû Zeyd b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkıh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Güman, Osman. *Nahiv ve Fıkıh Usûlü İlişkisi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- İbn Emîru Hâc, Şemsüddîn el-Halebî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1983.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sâder, ts.
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usûlünde Mütetekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fî ihtisâri'l-Mahsûl fî'l-usûl*. haz. Mektebü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Leknevî, Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn es-Sihâlevî el-Ensârî. *Fevâtihu'r-rahamût bi-şerhi Müsellemin's-sübût*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Şerhu'l-Celâl el-Mahallî alâ Cem'i'l-cevâmi'* (Hâşiyetü'l-Attâr ile). 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Keşfü'l-esrâr fî Şerhi Menâri'l-envâr (Şerhu Nurü'l-envâr 'ale'l-Menâr ile)*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Özdemir, İbrahim. *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed. *Kenzü'l-vusûl ilâ marifeti'l-usûl (Tahrîcu Ehâdisu Usûl-i-Pezdevî ile)*. nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi. Karaçi, ty.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin. *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*. thk. Taha Câbir Feyyâz el-'Ulvânî. 6 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî. *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh fî usûli'l-Fıkh (Şerhu't-Telvîh ile)*. thk. Zekeriya Umeyrât. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Serahsî, Ebû Bekir Şemsül-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Hüsnü'l-muhâdâra*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1967.
- Şâyide, Süfyân. "el-Vaz' ve Aksâmuhu mine'l-Manzûri'l-Usûlî fî Dav'i Mukârebeti'l-Karâfi". *Mecelletü't-Ta'limiyye* 7/2 (2017), 37-42. <https://asjp.cerist.dz/en/article/27517>
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdü'l-fuhûl*. thk. Ebu Hafs Sami b. el-Arabi. 2 Cilt. Riyad: Darü'l-Fazîle, 2000.
- Teftâzânî, Sadüddîn Mesud b. Ömer. *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh*. thk. Zekeriya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Yeşilyayla, Şeyma. *Dilin Vaz'ı ve İçtihatlara Etkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024.
- Yıldırım, Abdullah. "Vaz' İlmi". *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsu'l-belâğa*. ed. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar. 6 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslam, 2. Basım, 1992.